

Історія

УДК 930.1(477+438)«1939»:355

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.16519349>

**Військово-політичні підсумки встановлення Радянським Союзом
контролю над Західною Україною та початки опору польського
збройного підпілля (вересень-листопад 1939 року):
український історіографічний контекст**

Щеглов Андрій Юрійович,

кандидат історичних наук, докторант, Національна академія
сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів,
Україна, <https://orcid.org/0000-0002-6484-0864>

Прийнято: 26.06.2025 | Опубліковано: 27.07.2025

***Анотація:** У статті узагальнено й критично оцінюються результати досліджень української історичної науки першої чверті ХХІ ст. – передумов появи, характеру, форм діяльності окремих польських підпільних структур протидії встановленню радянського контролю в Східній Галичині та Західній Волині восени 1939 року.*

Здійснено аналіз вітчизняної історіографії польських підпільних структур на території Західної України у ході бойових дій Українського фронту Червоної армії та розгортанні діяльності радянських органів державної безпеки. Оцінено військово-політичну ситуацію у південно-східних воєводствах напередодні та в ході неоголошеної радянсько-польської війни вересня 1939 року. Розкрито характер, форми й способи діяльності перших

польських підпільних збройних структур на території Західної України в умовах утвердження репресивно-каральних органів радянської влади. Показано напрями організаційного розвитку польських підпільних структур на підконтрольних сталінському тоталітарному режимові теренах Східної Галичини та Західної Волині із значною часткою етнічних поляків.

В основу методології пропонованого дослідження покладено використання загальнофілософських, загальнонаукових методів та методів історичної науки, які ґрунтуються на принципах науковості, об'єктивності, системності, комплексного міждисциплінарного аналізу польського збройного підпілля на території колишніх південно-східних воєводств Польської держави із значною часткою етнічних поляків, що були зайняті військами Українського фронту Червоної армії у вересні 1939 року за підтримки репресивно-каральних структур радянського тоталітаризму.

Наукова новизна полягає у виокремленні початкового етапу появи та розвитку польського збройного підпілля у перебігу неоголошеної радянсько-польської війни вересня 1939 року та перші повоєнні місця до встановлення тотального контролю сталінського режиму на теренах новоутворених західних областей Української РСР.

Ключові слова: *Західна Україна, збройний спротив, НКВС, польське підпілля, Радянсько-польська війна 1939 року.*

Military and political outcomes of the Soviet Union's establishment of control over Western Ukraine and the emergence of Polish armed resistance (September–November 1939): the Ukrainian historiographical context

Andrii Shcheglov,

Candidate of historical sciences, Doctoral student, Hetman Petro Sahaidachny National Army Academy, Lviv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-6484-0864>

Abstract: *The article summarizes and critically evaluates the findings of Ukrainian historical scholarship in the first quarter of the 21st century concerning the preconditions, nature, and forms of activity of individual Polish underground resistance structures against the establishment of Soviet control in Eastern Galicia and Western Volhynia in the autumn of 1939.*

The analysis focuses on domestic historiography related to Polish underground structures in Western Ukraine during the operations of the Red Army's Ukrainian Front and the expansion of Soviet state security agencies. It assesses the military-political situation in the southeastern voivodeships on the eve of and during the undeclared Soviet-Polish war of September 1939. The study examines the nature, forms, and methods of activity of the initial Polish underground armed structures in Western Ukraine under the conditions of the establishment of Soviet repressive and punitive bodies. Furthermore, it highlights the organizational development of Polish underground structures in Stalinist-controlled territories of Eastern Galicia and Western Volhynia, with a significant presence of ethnic Poles.

The methodology of this study is based on the application of general philosophical and scientific methods, as well as historical research methods rooted in the principles of scientific rigor, objectivity, systematicity, and comprehensive interdisciplinary analysis. These approaches are applied to examine the Polish

armed underground in the former southeastern voivodeships of the Polish state, which were occupied by the troops of the Red Army's Ukrainian Front in September 1939 with the support of Soviet totalitarian repressive structures.

The scientific novelty lies in identifying the initial stage of the emergence and development of the Polish armed underground during the undeclared Soviet-Polish war of September 1939 and the early post-war period leading to the establishment of total control by the Stalinist regime in the newly formed western regions of the Ukrainian SSR.

Keywords: *Western Ukraine, armed resistance, NKVD, Polish underground, Soviet-Polish war of 1939.*

Постановка проблеми. Сучасна російсько-українська війна вимагає критичної переоцінки вітчизняною історіографією військово-політичних підсумків встановлення Радянським Союзом контролю над Західною Україною загалом та початків опору польських підпільних структур зокрема, виходячи як із науково-теоретичної потреби систематизації напрацювань українських дослідників першої чверті XXI ст. та їхніх польських колег загалом. Цьому сприяють певні аналогії з українським рухом національного спротиву на тимчасово окупованих Російською Федерацією територіях Сходу та Півдня України у перебігу сучасної широкомасштабної агресії РФ.

Позитивно оцінюючи попередні здобутки вітчизняної історіографії проблеми необхідно зосередитися на **невирішених раніше частинах загальної проблеми**, а саме акцентувати на мало- чи недосліджених питаннях причин, характеру та наслідків встановлення сталінського тоталітарного режиму в краї. Також постає необхідність актуалізації прикладного інтересу до виявлення причин, форм та засобів боротьби колишніх військовиків Війська Польського та польського місцевого цивільного населення у південно-східних

воєводствах Польської держави, які у вересні 1939 року були зайняті військами Українського фронту Червоної армії за підтримки органів НКВС й НКДБ.

В основу **методології** пропонованого дослідження покладено використання загальнофілософських, загальнонаукових методів та методів історичної науки, які ґрунтуються на принципах науковості, об'єктивності, системності, комплексного міждисциплінарного аналізу польського збройного підпілля на території колишніх південно-східних воєводств Польської держави із значною часткою етнічних поляків, що були зайняті військами Українського фронту Червоної армії у вересні 1939 року за підтримки репресивно-каральних структур радянського тоталітаризму.

Метою статті є аналіз відображення у сучасній історіографії оцінки військово-політичної ситуації у південно-східних воєводствах напередодні та під час неоголошеної Радянсько-польської війни вересня 1939 року із наступним розгортанням польських підпільних структур на території Західної України у ході бойових дій Українського фронту Червоної армії та початком репресивної діяльності радянських органів державної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Історіографію, яка стосується початку Другої світової війни, нападу Німеччини на Другу Річ Посполиту, вторгнення СРСР до Польщі та окупації західноукраїнських земель, історики І. Соляр та А. Руккас пропонують поділити на дві групи: наукові праці, які побачили світ у час існування комуністичного режиму у Польщі (1945–1989 рр.) та наукові студії, опубліковані наприкінці ХХ – у першій чверті ХХІ ст., коли в Україні та Польщі поступово формується принципово інший методологічний дискурс і гуманістично-антропологічний підхід до вивчення подій Другої світової війни [1, с. 25].

Вітчизняний історіограф В. Футала слушно зазначає, що проблема українсько-польських взаємин у період назрівання та на початку Другої світової війни різною мірою привертала увагу дослідників, які належали до різних шкіл і напрямів у системі історичної науки. Найбільших успіхів досягнуто в останнє тридцятиліття вченими України і Польщі [2, с. 236].

Як свідчать численні спогади та офіційні документи, опрацьовані М. Литвином, вибух Другої світової війни викликав у сучасників різні асоціації. Керівництво СРСР хизувалося швидкою перемогою Червоної армії над «буржуазно-поміщицькою»/«панською» Польщею, включенням Львова, Перемишля, Дрогобицького нафтового басейну до складу радянської держави, перенесенням її західного кордону на понад 250–300 км, до берегів Сяну. Прості наддніпрянці раділи припиненню воєнних дій на цьому кордоні, головно ж – поповненню та зміцненню української родини. Польські міщани, підприємці, боячись репресій сталінської влади і захищаючи приватну власність, нерідко зустрічали радянські танкові колони з білими, інколи з червоними прапорами чи стрічками [3, с. 26].

В якості однієї із визначальних можна вважати оцінку українського дослідника В. Гриневича, що оголошена війна між Німеччиною та Польщею, а також неоголошена – між Радянським Союзом і Польщею були частинами єдиного процесу – «четвертого поділу Польщі» та початком Другої світової війни [4, с. 342].

Очевидно, що сьогодні зрозумілою є відповідальність однаково як СРСР, так і нацистської Німеччини за розв’язання Другої світової війни [5, с. 153].

При цьому, за словами польської дослідниці А. Кулешевіч, порядок, який панував у Європі до вересня 1939 року, гарантувався «Версальським миром», який мав забезпечити мир на континенті та безпеку Польщі. Однак цей порядок, встановлений у 1919 році, з часом став «незручним» для окремих

держав. Перше значне порушення цього порядку відбулося в 1938 році під час ухвалення «Мюнхенської угоди». Серед більшості американських і європейських політиків тоді з'явилося помилкове переконання, що Радянський Союз може бути зацікавлений у стримуванні політичної та територіальної експансії Адольфа Гітлера. У державі Сталіна почали бачити потенційного союзника [6, с. 150].

Окремої уваги заслуговує думка українського історика О. Луцького, який вважає що внаслідок виконання однієї з домовленостей таємного протоколу до радянсько-німецького пакту про ненапад від 23 серпня 1939 року, західноукраїнські території (Східна Галичина, Західна Волинь та частина Полісся) були не «визволені» чи «приєднані», а саме окуповані СРСР [7, с. 89].

Для СРСР план анексії усіх українських територій був не новим. Рух на захід означав для радянської держави успішну реалізацію «світової соціалістичної революції». Насправді, територія Польщі, як і країн Прибалтики, стала «розмінною монетою» в геополітичних планах Німеччини та СРСР [8, с. 89].

У свою чергу, В. Колесник слушно зауважує, що «Польща стала першою жертвою війни гітлерівської Німеччини і полігоном для випробування расистських теорій знищення цілих народів» та саме вона «стала першою державою в Європі, народ якої піднявся на захист свого національного існування, повів справедливую війну проти фашизму, поклав кінець так званім «мирним» завоюванням нацистської Німеччини». Разом з тим, він категорично стверджує, що «безперечним залишається той історичний факт, що у критичний момент, в кінці серпня 1939 р., санаційний режим Польщі перешкоджав створенню системи колективної безпеки в Європі, антигітлерівської коаліції». Також можна визнати слушність твердження В. Колесника, який вважає що УРСР як частина СРСР опинилася у вирі

передвоєнних політико-дипломатичних помилок, здійснених як радянським керівництвом, так і урядами західних держав. Ці прорахунки значною мірою загострили відносини між двома сусідніми народами, що згодом призвело до кривавих конфліктів, масових депортацій та інших трагічних подій, які негативно вплинули на життя як українців, так і поляків [9, с. 14].

У цьому контексті варто згадати про дослідницьке питання польського науковця М. Свєрчека, чому Друга Річ Посполита, всупереч прийнятим на початку 20-х років XX століття власним стратегічним засадам та помітним, майже очевидним фактам, до 17 вересня 1939 р. залишалася сліпою до загрози з боку Радянського Союзу? [10, с. 65].

В оцінці В. Барана та В. Токарського події початкового етапу Другої світової війни засвідчили скоординовані дії правлячих еліт СРСР і Німеччини. Політичні інтереси обох держав значно зблизилися, що призвело до утворення досить ефективного, хоча й короткотривалого союзу [11, с. 32].

Зокрема, за слова польських дослідників, німці були стурбовані принаймні трьома факторами: можливими, хоч і обмеженими, діями французів (які не тільки мали поглинути всі їхні резерви, але й змусили їх вивести частину військ з Польщі), необхідністю перенесення військових дій за Віслу, а отже, на території, які відповідно до пакту від 23 серпня 1939 р. становили зону радянського впливу, і, нарешті, великими матеріальними втратами, високим витрачанням боєприпасів і, особливо, палива [12, с. 246].

У наступні дні хаос поглиблювався, і до 17 вересня польське командування не виробило жодної раціональної концепції продовження опору, крім позбавленої будь-якого сенсу ідеї зосередити опір на кордоні з Румунією [12, с. 266].

Як відзначає О. Дем'янюк, ситуація на східному кордоні була настільки динамічною, що впродовж 17 вересня головнокомандувач Війська Польського

маршал Е. Ридз-Смігли кілька разів змінював свої накази — від опору більшовицьким військам до уникнення бойових дій та відхід в бік Угорщини і Румунії. Останній наказ головнокомандувача окремі підрозділи на східному кордоні сприймали як радянську провокацію і продовжували чинити опір ворогу [13, с. 75–76].

Вторгнення радянських військ змінило стратегічну ситуацію Другої Речі Посполитої, а також політичну ситуацію, тому, на думку М. Васілевського у тогочасній польській пресі можна було помітити зміну способу викладу подій та його пристосування до нової геополітичної ситуації [14, с. 13].

Водночас дослідниця В. Дашко звертає увагу на те, що напередодні війни польська влада активно підтримувала міф про велич і силу держави, поширюючи впевненість, що у разі війни польська армія зможе опинитися в Берліні вже за тиждень. Однак реальність виявилася кардинально протилежною [15, с. 101].

Окремі прояви чого можемо досі спостерігати в публікаціях деяких польських авторів, зокрема, пишучи, у вересні 1939 р. Військо Польське було найсильнішою армією, якою Польща володіла за всю свою історію, зокрема, добре підготовленим до того, щоб у 1939 році протистояти як Німеччині, так і Радянському Союзу. Звичайно, окремо протистояти проти об'єднаних дій обох цих ворожих армій на той час не мала шансів жодна армія у світі [16, с. 275–276].

Сучасні вітчизняні історіографічні інтерпретації передумов утворення та бойових дій проти Корпусу охорони прикордоння й Війська Польського Українським фронтом Червоної армії під час неоголошеної радянсько-польської війни вересня 1939 р. розкриваються у попередніх публікаціях автора [17; 18].

У цьому контексті варто окремо згадати узагальнення польського науковця П. Колаковського, що у період, який передував початку Другої світової війни, відзначалася підвищена активність радянської розвідки. Це було наслідком ворожої позиції політичного керівництва Радянського Союзу щодо Польщі, яке прагнуло реваншу за війну 1920 р. З середини 1939 р. посилення діяльності розвідки СРСР було пов'язане з підготовкою до агресії проти Польщі [19, с. 376].

«Визвольний похід» Червоної армії 17 вересня 1939 року, що фактично був анексією польських територій які водночас були частиною етнічних українських земель, радянська пропаганда подала як «возз'єднання» західноукраїнських земель, що перебували у складі Польщі, з Українською РСР, трактуючи це як «споконвічне прагнення українського народу» [20, с. 83].

Отже, «Визвольний похід» Червоної Армії, що тривав з 17 до 28 вересня 1939 року, в результаті якого за допомогою сили і зброї до складу СРСР було приєднано території площею 200 тисяч квадратних кілометрів та з населенням 13 мільйонів осіб, можна вважати актом анексії, що є міжнародним злочином. Завдяки цьому приєднанню західних земель України та Білорусі Радянський Союз отримав стратегічну зону безпеки, яку він почав активно укріплювати [21, с. 17].

Погоджуємося з тезою О. Лисенка, що «золотий вересень 1939 р.», як і широко розрекламоване «возз'єднання» українського народу не принесли довгоочікуваної свободи», то наступне його узагальнення, на нашу думку, подаються занадто категорично, а саме, що «соборизація» по-сталінськи і радянізація регіону в сучасній історичній літературі трактуються переважно в негативному ключі» [22, с. 139].

Очевидно, не можна заперечувати соціально-економічних мотивів підтримки вступу Червоної армії у прикордонні південно-східні воєводства

Польської держави, коли частина українців та поляків, під впливом радянської пропаганди, що проголошувала «звільнення» населення від «капіталістичної Польщі», утвердження «народної влади» та «возз'єднання» українців і білорусів, позитивно сприйняли прихід Червоної армії [23, с. 373].

А. Боляновський вказує, що важливе значення в політиці СРСР приділяли формуванню антипольських настроїв і використанню національних меншин проти поляків [24, с. 12].

Фактично домінуючим у сучасній вітчизняній історіографії виступає етнополітичний контекст, бо вступ Червоної армії до Східної Галичини та на Волинь відбувався під лозунгами звільнення українського народу від польського панування. Більшовицька влада намагалася надати своїм суспільно-політичним заходам на західноукраїнських землях вигляд, який підкреслював би їхній проукраїнський характер [25, с. 131].

Саме з Червоною армією, як свідчать опрацьовані С. Дерев'янка та Т. Гуменюк історичні джерела, «чимало галичан пов'язували надії на врятування як від нацистського поневолення, так і від національної катастрофи, що визрівала в умовах панування буржуазно-поміщицької Польщі» [26, с. 406].

За нових геополітичних реалій саме Польщі торкнувся поділ СРСР та Німеччиною – партнерами «сфер впливу» у Європі і, яка стала першою жертвою цинічної змови диктаторів, проте не скорилася [11, с. 32].

Підсумовуючи правові та ідеологічні підстави інкорпорації Галичини до складу УРСР, правник І. Андрухів зауважує, що радянське керівництво свідомо відмовилося від усіх етнічних українських земель, які після Першої світової війни відійшли до Польщі. Натомість приєднано країни Прибалтики, а згодом Буковину. «Пакт Молотова-Ріббентропа» і договір «Про дружбу і кордон між СРСР і Німеччиною» стали правовими підставами для нападу на

Польщу та анексії частини її території, що формально не порушувало норм чинного у 1939 р. міжнародного права [8, с. 12].

Попри окремі випадки опору, польська армія вже з перших днів війни почала відступати під натиском агресора. Водночас, органи державної влади та посадовці втікали швидше, ніж просувалися німецькі війська [27, с. 101].

У цьому контексті А. Боляновський переконливо викриває, що історіографії країни-агресорки - Російської Федерації притаманна виразна тенденція перекидання відповідальності за антипольські дії закинутих із СРСР диверсантів і місцевих комуністів на членів Організації українських націоналістів (ОУН). Згідно з публікаціями авторів із РФ, після 17 вересня 1939 р. західноукраїнські міста нібито займали не регулярні військові частини Червоної армії, а українські цивільні жителі й українські націоналісти [24, с. 12–13].

Як вірно зауважує В. Комар, методи національної політики польської влади, не вирішивши українського питання, загострили міжнаціональні стосунки напередодні 1939 року. Це сприяло посиленню антипольських настроїв серед населення та істотно підірвало обороноздатність польської держави [28, с. 135].

Тут варто згадати точку зору окремих польських науковців, які зазначають, що зростаючі внутрішні конфлікти на національному тлі в Другої Речі Посполитої змусили по-іншому говорити про меншини, які в умовах зародження національної свідомості прагнули створити власну державу. Особливо напруженою була ситуація у східних воєводствах Польщі, де поляки становили меншину. Загострення української проблеми призвело до того, що в офіційній мові політики та адміністрації, а також у промовах у Сеймі, уникали вживання термінів «українці», «український», оскільки вони конотували та

мовно легітимізували сепаратистські рухи, що прагнули створити незалежну українську державу [29, с. 144].

Зайняття Галичини і Волині радянськими військами призвело до формування абсолютно нової суспільно-політичної ситуації в регіоні [30, с. 14], сучасний вітчизняний історіографічний дискурс загалом та проблема польського населення на зайнятих Українським фронтом землях Східної Галичини та Західної Волині потребують окремого розгляду в цій роботі.

Зокрема, масові переслідування, репресії, депортації, націоналізація приватної власності та створення колгоспів, політика войовничого атеїзму та ідеологізація суспільства мали вкрай негативні наслідки і спонукали населення краю до опору радянській системі. Спротив радянській владі місцевого населення Л. Стрільчук умовно поділяє на дві форми: активну та пасивну. Активна форма була представлена діяльністю ОУН, за членами яких каральні органи вели ретельне полювання, а також поодинокими виступами проти радянської влади. До пасивних форм спротиву слід віднести спроби виїхати легальним та нелегальним способами за кордон, переховування від переслідувань [31, с. 117].

Не можемо погодитися із занадто категоричним твердженням В. Дашко, що «після початку Другої світової війни польське населення, котре проживало на західноукраїнських землях, потерпало від політичного та етнічного гноблення зі сторони радянської влади» [15, с. 79].

Одночасно, в локальному вимірі, на архівних матеріалах сучасної Рівненщини Т. Самсонюк доводить, що зі вступом Червоної армії до Рівненського повіту місцеве польське населення зіткнулося з репресивною політикою радянського режиму. Арешти чиновників, поліцейських, представників місцевих адміністрацій і активістів польських організацій проводилися на випередження, щоб звести до мінімуму будь-які спроби

протистояння новій владі. Однак серед тих, хто зміг уникнути ув'язнення, поступово почали формуватися ідеї відродження національної державності, втраченої через змову радянського та нацистського режимів [32, с. 111].

Зазначене вище не заперечує, а тільки є однією із причин того, що німецько-радянська окупація Польської Республіки спричинила масовий опір серед різних соціальних верств польського суспільства, що призвело до створення підпільних організацій військового спрямування [33, с. 68].

Розвиток підпільного руху на окупованих територіях відбувався двома основними шляхами: за ініціативою польської еміграції та самих мешканців окупованих земель [23, с. 373] та нерідко мав спорадичний характер. Р. Котовський вказує, що вже під час вересневих боїв 1939 року почали стихійно формуватися конспіративні групи, які були пов'язані з різними політичними партіями та молодіжними організаціями [33, с. 68].

Наприклад, згідно з таємним повідомленням Головному військовому прокурору робітничо-селянської Червоної армії від 27 вересня 1939 року, надісланим прокуратурою Українського фронту, в Рівному 21 вересня заарештували підпоручника польської армії Череховського. Його, за рішенням військового трибуналу, розстріляли 23 вересня. Череховський у 1920 році служив у дивізіоні важкої артилерії й активно брав участь в боях з Червоною армією. На допиті він зізнався, що, за дорученням підполковника Овчаревича, переодягнувся у форму комісара Червоної армії й разом із трьома іншими офіцерами в цивільному двічі відкривав вогонь з автоматичної зброї та пістолета у військовому госпіталі, щоб розігнати персонал і спровокувати польських офіцерів, які перебували там на лікуванні, проти червоноармійців. Дослідник В. Матійченко припускає, що ці особи, ймовірно, були членами організації «Союз підофіцерів запасу», яка діяла в той час у місті [34, с. 207].

Згідно з В. Вісином, польська підпільна організація «Ридз-Смігли» складалася переважно з військових польської армії, якими керував полковник Войтович зі Львова. Луцьким осередком цієї організації очолював капітан Рацилевич. Їхньою основною метою було протистояння радянській владі [35, с. 135].

12 вересня 1939 року перед початком німецької облоги Львова до Львова прибув генерал Маріан Жегота-Янушайтіс, який до війни на Волині очолював ультраправе «Національне об'єднання» (пол. Stronnictwo Narodowe) й входив до його керівництва у Варшаві. 21 вересня 1939 року, за день до вступу совєтів до Львова, М. Янушайтісу довелося розпустити Армію крайової оборони, спрямовану проти німців. Проте її офіцери і вояки отримали наказ не реєструватися за відповідних розпоряджень совєцької влади [36, с. 57].

17 вересня 1939 року в Станиславові, за словами згаданих вище В. Барана та В. Токарського, була створена «Таємна військова організація» (пол. Tajna Organizacja Wojskowa), яка ставила за мету протидію радянській інтервенції [11, с. 129].

22 вересня у Львові було засновано «Польську організацію боротьби за волю» (пол. Polska Organizacja Walki o Wolność), керівником якої став генерал М. Жегота-Янушайтіс. У той же день до Львова прибув генерал Мечислав Борута-Спеховіч («Копа»), який обійняв посаду заступника М. Жегота-Янушайтіса [11, с. 129; 36, с. 57].

26 вересня генерали М. Жегота-Янушайтіс і Мечислав Борута-Спеховіч створили «диспозиційну комірку», яка фактично виконувала функції штабу. Основними завданнями цієї структури були боротьба з радянською пропагандою та інформування населення. Як зазначає сучасний дослідник Я. Середницький, генерали розпочали організацію мережі жінок-зв'язкових для контактів з офіцерами, а також формували групи провідників для супроводу

кур'єрів з-за кордону. Попри це, генерал М. Жегота-Янушайтіс не прагнув створити масштабну підпільну організацію, хоча видані ним директиви потенційно сприяли її зростанню. Він наказав офіцерам підтримувати зв'язки з військовослужбовцями та іншими надійними особами з їх оточення. Генерал М. Янушайтіс, залишаючись у підпіллі у Львові, підтримував зв'язки з офіцерами Армії крайової оборони, яка була розформована 21 вересня 1939 року. Саме вони стали базою для створення Польської організації боротьби за волю (пол. Polska Organizacja Walki o Wolność) із центром у Львові. Її діяльність поширювалася на такі міста, як Луцьк, Рівне та Володимир-Волинський тощо [36, с. 57–58].

Попри активні репресії, масові арешти чоловіків і жінок, які належали до польських військових, політичних та громадських організацій, в тому генерала М. Жегота-Янушайтіса у конспіративному помешканні у Львові числі 26 жовтня 1939 року співробітниками Львівського управління НКВД, на початок листопада 1939 року, львівська структура Польської організації боротьби за волю налічувала близько 300 осіб, згрупованих у три підрозділи [11, с. 129; 36, с. 58].

Можемо погодитися із узагальнення В. Матійченка, що у вересні-жовтні 1939 року польське підпілля формувалося на тлі воєнної поразки Польщі. Основою для його розвитку стали відданість національним ідеалам, збереження вірності військовій присязі та переконання, що за підтримки союзників незалежність країни буде відновлено. У цей період конспіративні групи зазвичай формувалися на базі особистих зв'язків, що виникали через спільне проживання в одній місцевості, службу або роботу. Часто їхніми учасниками ставали люди, які до війни брали участь у політичних, громадських, молодіжних чи інших організаціях і товариствах. На той час мова про організацію повстання не йшла. Основна увага підпілля зосереджувалася

на таких завданнях, як надання допомоги пораненим, підтримка офіцерів і службовців, які потребували нових документів та місця проживання, облаштування конспіративних квартир, зберігання зброї, боєприпасів та засобів зв'язку. Також підпільники займалися збором інформації про Червону армію та суспільно-політичні зміни, планували антирадянські провокації [34, с. 207].

Важливим чинником, який сприяв організації польського руху Опору та створенню підпільних організацій і збройних формувань, стало утворення наприкінці вересня 1939 року еміграційного уряду Владислава Сікорського у Франції. Цей уряд став координаційним центром, що займався вирішенням організаційних питань військового й цивільного підпілля. Еміграційний уряд прагнув встановити контроль над діяльністю окремих підпільних груп у Західній Україні, усвідомлюючи, що розрізнені ініціативи польських патріотів не можуть забезпечити ефективний спротив ворогу. Лише об'єднані та скоординовані зусилля, за підтримки союзників, могли перетворитися на потужну силу, здатну відновити польську державу. Еміграційний уряд покладав значні сподівання на генерала Міхала Токажевського-Карашевича (псевдоніми «Міхал», «Столярський», «Доктор»). Залишившись у Варшаві, що була під контролем німецьких військ, він отримав завдання організувати роботу підпілля та підпорядкувати її вказівкам уряду. 27 вересня 1939 року він заснував військово-політичну організацію «Служба Перемоги Польщі» (пол. *Służba Zwycięstwu Polski*, далі – СЗП), яка об'єднала польських вояків, що уникли полону та не встигли емігрувати до союзних країн. Згідно зі статутом, розробленим М. Токажевським, основними напрямками діяльності були боротьба з окупантами, відновлення польської держави в межах довоєнних кордонів, створення конспіративних збройних сил та формування тимчасових нелегальних центрів влади на території Польщі [27, с. 102].

Восени 1939 року керівництво «Служби Перемоги Польщі» висунуло пропозицію об'єднати всі національно-визвольні рухи та виступити єдиним фронтом проти загарбників. Таке об'єднання мало забезпечити організації домінування в боротьбі з фашизмом. Однак цей план не був реалізований через позицію В. Сікорського, який розглядав таку ініціативу як загрозу для влади еміграційного уряду. Прогресу в розвитку СПП також заважали численні арешти та депортації польських громадян, що порушувало її регіональні структури. Внаслідок цих обставин серед польської еміграції виникла ідея створення нової військової організації, яка б презентувала урядові інтереси і зби́рала всі політичні сили в єдину структуру [27, с. 102].

Водночас, щоб організувати підпільну мережу на Волині для боротьби проти радянської влади, наприкінці жовтня 1939 року представники польської військової організації Міхал Замецький та Анджей Янішек приїхали до Володимира-Волинського з Варшави. Вони провели велику організаційну роботу, залучивши до справи кілька польських родин. А. Янішек почав створювати аналогічні підпільні структури у Луцьку, Рівному та Львові [37, с. 16].

Задля запобігання поширенню впливу санаційного табору, еміграційний уряд 13 листопада 1939 року створив спеціальний Комітет міністрів у справах краю та військову організацію під назвою Союз збройної боротьби («Związek Walki Zbrojnej»), яку очолив генерал К. Соснковський. Невдовзі розпочалася підготовка до об'єднання «Служби Перемоги Польщі» з СЗБ, яку очолив генерал Стефан Ровецький-Грот [27, с. 102].

На завершення варто зауважити, що подальша діяльність польського збройного підпілля напередодні юридичного оформлення утворення західних областей Української РСР знайшла лише побіжне відображення у вітчизняній історіографії, потребує подальшого розвитку з врахуванням нових архівних

джерел та наукових публікацій, зокрема порівняння з українським націоналістичним рухом.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, на основні проведеного історіографічного дослідження узагальнено та розкрито основні дослідницькі позиції сучасних українських істориків та їхніх польських колег щодо початкового етапу опору польського населення та появи перших нелегальних структур Польського еміграційного уряду на теренах, над якими збройним шляхом, у взаємодії із репресивно-каральними органами сталінського тоталітарного режиму, встановлювався контроль радянської влади. Критичне узагальнення результатів попередніх досліджень українських істориків із залученням публікацій сучасних польських науковців дозволяє не тільки комплексно проаналізувати встановлення радянського військово-політичного контролю над південно-східних воєводств Другої Речі Посполитої, але окремо розкрити провокативну роль радянських спецслужб у конфронтації між українським та польським населенням загалом та відповідними підпільними структурами в реаліях зміцнення сталінського тоталітаризму в співпраці із гітлерівським нацизмом, що варто продовжити в наступних наукових розвідках.

Список використаних джерел:

1. Соляр І., Руккас А. Початок Другої світової війни (вересень 1939 р.): основні тенденції історіографії, сучасного суспільно-політичного дискурсу. *Оборонні війни: Польща–Україна 2022–2023: монографія*. Львів, 2024. С. 24–53. DOI: <https://doi.org/10.33402/obv.2024-24-53>
2. Футала В. Українсько-польські взаємини в період назрівання та на початку Другої світової війни: історіографія проблеми. *Українські історичні*

студії. Дрогобич, 2025. Вип.17. С. 231–240. DOI: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.17/59.25>

3. Литвин М. Західноукраїнський вересень 1939 р.: маркери політики пам'яті. *Український історичний журнал*. 2019. № 5. С. 25–35.

4. Гриневич В. Червона армія у війнах і військових конфліктах 1939–1940 рр.: військово-політичні, ідеологічні та соціально-психологічні аспекти. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. Київ, 2003. Вип. 10. С. 340–372.

5. Боляновський А. Сприйняття українцями Галичини й Волині початку Другої світової війни. *Оборонні війни: Польща–Україна 2022–2023: монографія*. Львів, 2024. С. 152–169. DOI: <https://doi.org/10.33402/obv.2024-152-169>

6. Kuleszewicz A. 17 września 1939 roku na Kresach Wschodnich w propagandzie radzieckiej oraz we współczesnym spojrzeniu Polaków i Białorusinów. *Historia@Teoria*. Poznań, 2018. T. 1. № 1. S. 149–165. DOI: <https://doi.org/10.14746/ht.2018.7.1.10>

7. Луцький О. Львів під радянською окупацією 1939–1941 рр. *Український визвольний рух: науковий збірник*. Львів, 2006. Вип. 7. С. 89–119.

8. Андрухів О. Юридичні підстави інкорпорації СРСР Галичини у 1939 році. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ, 2021. № 12. С. 8–16. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2021.12.24.8-16>

9. Колесник В. Україна і Польща в європейській політиці напередодні Другої світової війни. *Волинь і волиняни у Другій світовій війні: збірник наукових праць за матеріалами I Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої подіям Другої світової війни на території Волинської обл.* Луцьк, 2012. С. 9–14.

10. Świerczek M. Sowiecka infiltracja Ministerstwa Spraw Zagranicznych. *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego*. Warszawa, 2019. №. 20. S. 42–67.
11. Баран В., Токарський В. *Україна: західні землі: 1939–1941 рр.* Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. 448 с.
12. Smyrgała D. Stan badań nad działaniami obcych wywiadów w Polsce w latach 1938–1939. *Kampania polska 1939 roku. Studia*. T. 2. Warszawa: Akademia Sztuki Wojennej, 2024. S. 249–269. DOI: <https://doi.org/10.3546/K39/AZAR9942>
13. Дем'янчук О. Корпус охорони прикордоння в обороні державного кордону Другої Речі Посполитої у Волинському воєводстві. *Оборонні війни: Польща–Україна 2022–2023: монографія*. Львів, 2024. С. 65–79. DOI: <https://doi.org/10.33402/obv.2024-65-79>
14. Wasilewski M. Wkroczenia Armii Czerwonej do Polski 17 września 1939 roku w świetle wrześniowych numerów, wydawanego pod niemiecką okupacją, «Ilustrowanego Kuryera Codziennego». *Актуальні питання гуманітарних наук*. Дрогобич, 2024. Вип. 76. Т. 1. С. 10–18. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/76-1-2>
15. Дашко В. Діяльність польського підпілля в роки Другої світової війни на території Сарненщини. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2017. Вип. 26. С. 79–84.
16. Górski G. Wrzesień 1939: Nowe spojrzenie. Toruń: Jagiellońskie Wydawnictwo Naukowe, 2014. 287 s.
17. Щеглов А. Дипломатична, військова та пропагандистська підготовка неоголошеної Радянсько-польської війни 1939 року у дослідженнях сучасних вітчизняних науковців. *Військово-науковий вісник*. Львів, 2024. Вип 42. С. 213–223. DOI: <https://doi.org/10.33577/2313-5603.42.2024.213-223>

18. Щеглов А. Ідеологічно-пропагандистський супровід військових дій Українського фронту неоголошеної Радянсько-польської війни осені 1939 року в сучасному вітчизняному науковому дискурсі. *Вісник науки та освіти*. Київ, 2024. № 11 (29). С. 2135–2144. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-11\(29\)-2135-2144](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-11(29)-2135-2144)

19. Kołakowski P. Z działalności sowieckiego wywiadu wojskowego przeciw II Rzeczypospolitej. *Dzieje Najnowsze*. Warszawa, 2000. № 32. S. 21–38.

20. Бортник Л. Українсько-польське прикордоння у 1918–1939 рр.: проблеми формування і функціонування. *Волинь і волиняни у Другій світовій війні*: збірник наукових праць за матеріалами I Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої подіям Другої світової війни на території Волинської обл. Луцьк, 2012. С. 79–84.

21. Малиновський В. Західноукраїнські землі як об'єкт геополітичних зазіхань тоталітарних режимів напередодні та під час Другої світової війни. *Волинь і волиняни у Другій світовій війні*: збірник наукових праць за матеріалами I Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої подіям Другої світової війни на території Волинської обл. Луцьк, 2012. С. 15–21.

22. Лисенко О. Волинський регіон у 1939–1940-ві роки як вузол суспільних антагонізмів і театр збройного протистояння. *Волинь і волиняни у Другій світовій війні*: збірник наукових праць за матеріалами I Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої подіям Другої світової війни на території Волинської обл. Луцьк, 2012. С. 138–144.

23. Кожухар О., Лисенко В. Рух Опору в Польщі в роки Другої світової війни. *Волинь і волиняни у Другій світовій війні*: збірник наукових праць за матеріалами I Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої

подіям Другої світової війни на території Волинської обл. Луцьк, 2012. С. 371–377.

24. Боляновський А. Використання українсько-польської конфронтації в політиці Радянського Союзу в роки Другої світової війни. *Українські маркери історії Польщі: трансформації другої половини XX – початку XXI століття*. Львів; Суми, 2024. С. 7–97. DOI: <https://doi.org/10.32782/978-617-521-092-5-1>

25. Трофимович Л. Українсько-польські відносини в 1939 році. *У пошуках правди: збірник матеріалів міжнародної наукової конференції «Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки»*, Луцьк, 20-23 травня 2003 р. Луцьк, 2003. С. 127–134.

26. Дерев'янка С., Гуменюк Т. 1939 рік у долі західноукраїнських земель: стереотипи історіографії та пошук нових підходів. *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис «Галичина»*. Івано-Франківськ, 2001, № 5–6. С. 405–408.

27. Дашко В. Становлення польського руху опору в Західній Україні на початку Другої світової війни. *Грані*. Дніпро, 2016. № 2. С. 100–104.

28. Комар В. Польське військо і національна політика в Західній Україні напередодні 1939 р. *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис «Галичина»*. Івано-Франківськ, 2004. № 10. С. 135–136.

29. Kwaśnicka-Janowicz A. Druga Rzeczpospolita wobec mniejszości narodowych w planie językowym (szkic sytuacyjny). *Niepodległa wobec języka polskiego*. Kraków, 2019. S. 141–152.

30. Кондратюк К. Галичина і Волинь у роки Другої світової війни (1939–1945). Львів, 2011. 160 с.

31. Стрільчук Л. Радянізація та репресії у період вересня 1939 р. – червня 1941 р. *Літопис Волині*. Луцьк, 2024. Чис. 30. С. 113–118. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.30.18>

32. Самсонюк Т. Діяльність радянських органів держбезпеки щодо ліквідації польського підпілля на Рівненщині (1939–1941 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2013. Вип. 20. С. 111–115.

33. Котовський Р. Діяльність органів НКВС у західноукраїнських областях у 1939–1941 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль, 2011. Вип. 2. С. 66–72.

34. Матійченко В. Польське підпілля на Волині 1939–1941 рр. *Волинь і волиняни у Другій світовій війні: збірник наукових праць за матеріалами I Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої подіям Другої світової війни на території Волинської обл. Луцьк, 2012. С. 206–211.*

35. Вісин В. Опір поляків і українців радянському режимові у Волинській області в 1939–1941 рр. *У пошуках правди: збірник матеріалів міжнародної наукової конференції «Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки» (Луцьк, 20–23 травня 2003 р.)*, Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки. 2003. С. 135–143.

36. Середницький Я. Формування польського збройного підпілля в час українського національного відродження. 1939–1942 роки. Тернопіль: Мандрівець, 2020. 232 с.

37. Карпухіна Т. Відносини між українцями і поляками на початковому етапі Другої світової війни (вересень 1939 – червень 1941 рр.). Автореф. дис... канд. істор. наук : 20.00.02. Львів, 2010. 20 с.